

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De verhouding van staat en religie in een veranderende Nederlandse samenleving

Blom, D. van der

Citation

Blom, D. van der. (2016, July 6). *De verhouding van staat en religie in een veranderende Nederlandse samenleving*. s.n., S.l. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/41535>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/41535>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/41535> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Blom, Dirk van der

Title: De verhouding van staat en religie in een veranderende Nederlandse samenleving

Issue Date: 2016-07-06

Inleiding

Voor de verhouding van staat en religie is in Nederland de laatste decennia meer belangstelling gekomen dan wellicht ooit tevoren. Ongetwijfeld heeft dit te maken met de spectaculaire opleving van islamistische bewegingen die ijveren voor de invoering van een islamitische theocratie die wordt aangeduid als 'het kalifaat' en waarvan de meest besproken organisatie is 'De Islamitische Staat' of 'ISIL'. Het vraagstuk van de verhouding van staat en religie is ook veel minder dan voorheen een kwestie die alleen voor andere delen van de wereld relevant lijkt dan voor Europese natiestaten. Tot hun grote schrik constateren Europese regeringen dat hun jongeren afreizen om te vechten voor de vestiging van zo'n kalifaat. Dat zou gerealiseerd moeten worden in het huidige Irak en Syrië. Daarmee wordt niet alleen een veiligheidsrisico gecreëerd voor de jongeren zelf en voor diegenen waarmee zij in gevechtshandelingen komen te verkeren in de oorlogsgebieden in Irak of Syrië, maar ook voor de burgers in Europese natiestaten die vrezen dat de terugkeer van geradicaliseerde en ook goed getrainde jihad-strijders kan leiden tot aanslagen op Europees grondgebied.

De gruwelijke moord op een deel van de redactie van *Charlie Hebdo* op 7 januari 2015, de verijdelde aanslag in de Thalys op 21 augustus 2015, de aanslagen op 13 november 2015 in Parijs en vele andere grotere en kleinere gebeurtenissen worden door sommigen gezien als de voorboden van verder onheil dat te verwachten zou zijn.

Aan de herleving van religieus fundamentalisme van islamistische signatuur kleeft overigens niet alleen een veiligheidsaspect, maar het roept ook de pedagogische vraag op wat is mis gegaan met de 'opvoeding' van die jongeren. Hoe kan het zijn dat zij de voorkeur geven aan het inrichten van een staat die in bijna alle opzichten de complete anti-these is van de beginselen van behoorlijk bestuur, zoals die in Europese natiestaten tot ontwikkeling zijn gekomen sinds de verlichtingsperiode? De ontwikkeling van de Nederlandse staat is sinds de Bataafse Revolutie, de invoering van de ministeriële verantwoordelijkheid, de invoering van het algemeen kiesrecht en andere belangrijke constitutionele veranderingen gericht op de implementatie van *democratie*. Dat wil zeggen op de gedachte dat het volk zichzelf regeert. Maar wat niemand gedacht had in de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw, is dat een herleving zou plaatsvinden van het ideaal dat niet de burger zichzelf regeert, maar dat hij geregeerd wordt door God (en wat dan neerkomt op regering door diens plaatsvervangers). Hoewel voor veel Europeanen democratie nog steeds als iets vanzelfsprekends wordt beschouwd, kan men toch ook zeggen dat door het religieus terrorisme de democratie ook in het defensief is gedrongen door de *theocratie*.

Een van de meest markante ontwikkelingen van de laatste jaren is ook de herwaardering waaraan belangrijke democratische principes werden onderworpen. Men kan denken aan het recht van kritiek, de vrijheid van gedachte, de vrijheid van expressie, in het bijzonder het recht om religieuze denkbeelden aan een ferme kritiek te onderwerpen. Die vrijheid van expressie was één van de centrale waarden van de Verlichting. De gedachte was dat de motor van de ontwikkeling van Europese natiestaten moet worden gezocht in de vrijheid van kritiek. Alleen wanneer schadelijke denkbeelden kunnen worden onderworpen aan een kritische toets, aan scherpe analyse, is het mogelijk dat we ons van de dwalingen van het verleden kunnen bevrijden.

Vanzelfsprekend kwam men daarmee in conflict met de schatbewaarders van de (religieuze) traditie. Kritiek, satire, spot, in het bijzonder wanneer het gaat om kritiek op religieuze iconen en symbolen, stuit in toenemende mate op geweldsdreiging van de zijde van de terroristen. Dat heeft echter paradoxalerwijs niet geleid tot een meer voortvarende verdediging van die kritiek door de voorstanders van democratie, maar tot toenemende concessies aan de geweldplegers. Allerlei zaken die grofweg twintig jaar geleden werden gezien als legitieme religiekritiek worden ook door democratische overheden in toenemende mate gezien als nodeloze provocaties, zinloos beledigen of anderszins onwelkome boodschappen. De reacties op de publicatie van controversiële boeken, zoals die van Rushdie of de cartoonkwesties (zowel Deens als Frans), wijzen daarop. Cartoonisten, schrijvers als Rushdie, controversieel geachte columnisten – ze krijgen veel minder steun van overheden dan men zou verwachten. Vaak wordt de ‘schuld’ van de bedreiging bij het slachtoffer gelegd, niet bij de bedreiger.

De vragen die in deze dissertatie centraal staan, is of de Nederlandse democratische rechtsstaat voldoende is toegerust voor de uitdagingen waarvoor zij (net als andere Europese natiestaten) naar alle waarschijnlijkheid zal worden gesteld de komende jaren. Wat is het Nederlandse arrangement voor de verhouding van staat en religie? Hoe heeft zich dat in het verleden ontwikkeld? Kan de pacificatie van religieuze verschillen zoals die in de Nederlandse geschiedenis gestalte heeft gekregen ook dienst doen in de nieuwe situatie waarin scherpere religieuze identiteiten naar voren komen (en met andere godsdiensten)?

Ter beantwoording van die vragen is gekozen voor de volgende opzet. De titel van deze dissertatie is: ‘De verhouding van staat en religie in een veranderende Nederlandse samenleving’. Het laatste deel spreekt voor zich. Dit gaat over de Nederlandse samenleving. Ook zal duidelijk zijn dat die Nederlandse samenleving is veranderd. Wat precies de *aard* van die veranderingen zijn, daarover zal in het eerste deel van dit boek uitvoerig worden geschreven maar hier zij vast vermeld: het gaat over de veranderde samenstelling van de bevolking als gevolg van migratie. Mede door deze migratie is Nederland een land geworden dat over het algemeen wordt aangeduid als een ‘multiculturele samenleving’. Dat wil zeggen dat de samenleving wordt gekenmerkt door de aanwezigheid van aanzienlijke culturele verscheidenheid. De cultuur is niet ‘homogeen’, maar ‘heterogeen’.

Die verandering van de Nederlandse samenleving heeft allerlei consequenties voor de verhouding van staat en religie. In dit boek wordt onderzocht of de beste manier om op die veranderende cultuur te reageren is het aannemen van een religieus neutrale staat.

Van oudsher werd die religieus neutrale staat aangeduid met de termen 'de scheiding van kerk en staat', maar het zal duidelijk zijn dat alleen al het woord 'kerk' onder de huidige omstandigheden niet meer de historische werkelijkheid dekt. Het is dus misschien beter te zoeken naar een andere terminologie en dat gebeurt in deze dissertatie door te spreken van de 'religieus neutrale staat'. Een religieus neutrale staat is, zoals blijkt uit het slothoofdstuk van dit boek, een staat waarin staat en religie van elkaar zijn gescheiden.

In dit boek speelt een centrale rol dat de Nederlandse traditie een geheel eigen manier van omgang heeft ontwikkeld met schijnbaar onoverbrugbare religieuze tegenstellingen. Daarbij ging het in Nederland voornamelijk om de tegenstelling tussen katholieken en protestanten die tot aan het begin van de 20ste eeuw het politieke denken heeft beheerst. Ook wordt geprobeerd te laten zien dat die religieuze tegenstelling kon worden gepacificeerd door aansluiting te zoeken bij een republikeinse, seculiere traditie waarvan het ethos werd gecultiveerd in de Republiek der Verenigde Nederlanden (1588-1795) en dat ook constitutioneel gestalte kreeg in de Staatsregeling voor het Bataafsche Volk (1798). Dit wordt geïllustreerd door aan te sluiten bij een bepaalde traditie in de geschiedschrijving waaraan namen verbonden zijn als Simon Schama, Jonathan Israel, H.A. Enno van Gelder en andere schrijvers over de Nederlandse traditie. Zij hebben – volgens het perspectief verdedigd in deze dissertatie – aangetoond dat het 'op afstand houden' van religie van het staatsgezag, in zijn algemeenheid, heilzaam werkt. Zoals de Leidse burgmeester Van der Werff (een Spinozist *avant la lettre*) het scherp verwoordde: het ging niet om de religie op zichzelf, maar om de nadruk op de *vrijheid* van religie. Die vrijheid van religie, de eigen keuze in religieuze aangelegenheden, is een belangrijk onderdeel van de Nederlandse identiteit. Het is om die reden dat het areligieuze humanisme, vrijzinnigheid en de vrijdenkerij een belangrijke rol spelen in de Nederlandse traditie.

Het boek bestaat uit twee delen.

In het eerste deel wordt een indruk gegeven van het specifieke karakter van de wijze waarop de Nederlandse staat is omgegaan met religie. Het eerste deel eindigt met een beschouwing over de Nederlandse verzuiling.

Het tweede deel is thematisch opgezet. Hier wordt aan de hand van zes thema's geprobeerd het specifiek goede maar ook de zwakke elementen in het Nederlandse politieke denken te belichten.

Die zes thema's zijn: (1) nationalisme, (2) secularisatie, (3) sacrale beleving, (4) het primaat van het verdragsrecht, (5) het cultuurrelativistisch experiment en (6) de religieus neutrale staat.

